

ALMANCA "DOCH" VE TÜRKÇE KARŞILIKLARI ÜZERİNE

Doç. Dr. Süleyman Yıldız

Bir dilin sözcük dağarcığını belli ölçütlere göre sınıflandırarak gruplandırma fikri ni ilk olarak ortaya atan ARİSTO'dur. Grekçenin sözcük dağarcığını üçe ayırarak, birinci gruba ad (onoma), ikincisine eylem (rhema) adını vermiştir. Üçüncü grubun sözcükleri ise, kendi başlarına anlamları bulunan ad ile eylemin mantıksal düşünme süreçlerinde bağlantılarına yarayan sözcüklerdir.¹ Bu tür sözcüklere ARİSTO, "syndesmoi" adını vermiştir. Bir dildeki sözcük türleri üzerine bir çok dilde çeşitli çalışmalar yapılmış olmakla beraber, bunların çoğunluğunda, sekiz sözcük türünde birleşildiği görülmektedir.

AKSAN,² iki ciltlik yapıtında sözcük türleri üzerine geniş bilgiler vererek Türkçemizin sözcük türlerini şöyle sıralamaktadır:

1. Ad (Lat. nomen)
2. Sıfat (Lat. adiectivum)
3. Belirteç (Adverbium)
4. Adıl (Lat. pronomen)
5. İlgeç
6. Bağlaç (Lat. conjunctio)
7. Ünlem (Lat. interiectus)
8. Eylem (Lat. Verbum)

AKSAN bu sıralamanın kesin ve herkesçe benimsenen bir sıralama olmadığını vurgulamakta ve "Ayrıca, özellikle bugünkü dil çalışmaları göz önünde bulundurulursa sözcükleri yalnızca bu türlerden birine sokmak, onların çok çeşitli kullanımlarını görmezlikten gelmek, dilin bir dizge olduğunu unutmak demek olur."³ demekle, her hangi bir sözcük türünün bir diğerinin kapsamı içine girebileceğini ya da kendi sınırını aşabileceğini kabul etmektedir.

Yazımızda üzerine eğilmeye çalıştığımız konu, tek başına anlamı olmayan ancak belirli bir bağlam içinde çok değişik anlamlara gelebilen ve birden fazla sözcük türü olarak incelenmesi mümkün olan Almanca "doch" sözcüğüdür. Burada, önce "doch"un bir bağlaç (Konjunktion) ve daha sonra bir zarf (Adverb) olarak Almancada değerlendirilmesi yapıldıktan sonra, Almancadan Türkçeye en önemli sözlüklerden biri olan STEUERWALD'da verilen karşılıklar ele alınacaktır.

Araştırmanın amaçladığı ilginç sonuçlardan biri de, "doch"un Almancada ait olduğu sözcük türünün ya da türlerinin, Türkçedeki ile aynı ya da benzer olup olmadığını

saptanması olacaktır. Kimi öğelerin bir dilden diğerine aktarılırken bağlı olduğu sözcük türünde kayma olmasının doğal olacağı kabul edilebilir.

02. ALMANCADA "DOCH"

02.1. Almanca tek dilli sözlüklerde "doch"

02.1.01. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache⁵ (Klappenbach) doch¹

/Konj./

I. /drückt einen Gegensatz aus/

1. /leitet stets unbetont. einen Hauptsatz ein / aber allein: er versuchte es mehrfach, doch es misslang immer wieder!. sie versprach zu kommen, doch ihre Mutter wurde krank! die Magier kamen doch keiner verstand /

Zu deuten die Flammenschrift an der Wand Heine Belsazar! er hat glänzend argumentiert, doch er hat seine Zuhörer nicht überzeugen können! Zwar weiss ich viel, doch möchte ich alles wissen. GOETHE Faust I 601

2. /steht, stets betont im Satz / trotzdem, dennoch: es war ihm zwar verboten worden, aber das Kind ging doch in den Garten! trotz der Dunkelheit seiner Verkleidung habe ich ihn doch erkannt! allen Gefahren zum Trotz hat er es doch erreicht, geschafft! das Kind fing dann doch an, müde zu werden / steht oft nach und, aber, denn / Wer zweifelt, Nathan, dass Ihr nicht / ... die Grossmut selber seid? / Und doch... LESSING Nathan I 1! sie antwortete leise und doch entschieden! es ist schlimm, aber noch nicht heilbar! so ist es ihm denn doch gelungen! das schien ihr denn doch sehr unglaublich! das war mir denn zu viel! salopp das ist denn doch ein starkes Stück! / bestätigt nach also eine Vermutung / also doch (hat er es getan, ist sie gekommen)

3. umg. / stets betont! beantwortet eine negative Entscheidungsfrage im positiven Sinne / "du hast wohl keinen Hunger mehr?" "Doch!" (Ich habe welchen)! "hast du dir nichts gewünscht?" "Doch!" (ich habe mir etwas gewünscht)! "Du bist mir hoffentlich nicht mehr böse?" "Doch!" (ich bin noch böse)! "du kommst wohl nicht mit?" "O doch!" (ich komme mit)! "du weisst es wohl nicht mehr?" "Doch, doch" (ich weiss es noch)

II. /kausal! gibt bei Inversion die Erklärung für eine vorausgehende Aussage / geh. er ging weg, sah er doch, dass ich sehr beschäftigt war! er hatte ihr immer vertraut, hatte sie sich doch stets als eine gute Ratgeberin erwiesen

zu I 1 jedoch

doch² / Adverb! partikelhaft, ohne eigentliche Bedeutung! intersiviert und belebt den Satz! stes unbetont! steht nie am Satzanfang /

1. /verstärkt in Aussagesätzen die Aussage / das war doch etwas; es ist doch herrlich hier; ich besass es doch einmal, / Was so köstlich ist GOETHE an den Mond; / mit Inversion / gehe ich doch gestern die hauptstrasse entlang und treffe meinen alten Lehrer; umg. / verstärkt Bejahung, Verneinung / Ja doch!; nein doch!; nicht doch!; gewiss doch! / Erinnert an Bekanntes, das vergessen zu sein scheint / er hat es doch schon gesagt; sie ist doch kein Kind mehr; du bist doch bereits mündig; wir wollen doch heute abend ausgehen; ihr sollt doch nicht schwatzen; ich muss doch morgen nach B; das war ja doch nur ein Spass; das wissen wir doch alle; das wirst du doch noch bringen, können; du weisst doch, was du mir versprochen hast; Sie sehen doch, ich bin beschäftigt

2. /drückt meist Ungeduld aus/ a) umg. /in Imperativsätzen/ komm doch mal her!; sieh doch her! lass mich doch zufrieden! höre doch endlich auf! so hören Sie doch nur!; sei doch so gut und reiche mir die Sähne herüber!; fange doch nicht schon wieder davon an!; mach doch, dass du fortkommst! b) /in Wunschätzen; verstärkt den Wunsch/ kame er doch endlich!; wären doch alle so!; möchtest du das noch nicht vergessen!; wenn es doch regnen wollte!; wenn sie doch helfen könnte!; dass doch das alles nur ein Traum wäre!

3. /drückt in Ausrufesätzen Entrüstung, Verwunderung aus / umg. das ist doch zu dumm!; das ist doch zum Davonlaufen, nich mehr zum Aushalten!; was man sich doch alles gefallen lassen muss!; welche Unsummen gehören doch zu so einem Projekt!; ich hatte doch Streichhölzer bei mir!; /steht oft nach dass / dass sie doch immer zu spät kommen muss!; dass ich mir das doch nicht merken kann!

4. /drückt in Entscheidungsfragen die Hoffnung auf eine Zustimmung aus / du hilfst mir doch, kommst doch mit?; du verlässt mich doch nicht?; umg. / deutet in Ergänzungsfragen auf früher Gewusstes, momentan aber Vergessenes hin / wie war das doch?; wie ist doch gleich sein Name?; was wollte ich, er doch hier?; was sollte ich doch bestellen?

02.1.02 Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache, Duden⁶

doch; (mhd. doch ahd. dōh)

1. (Konj. oder Adv.) aber: Ich habe mehrmals angerufen
Doch er war nicht zu Hause
Die Wohnung ist zwar komfortabel, doch
(ist sie) auch teuer

II. (Adverb)

1. dennoch (immer betont): Er sagte es höflich und bestimmt

2. schliesst eine begründende Aussage an: Er bot mir den Wagen gar nicht an, wusste er doch (= weil) er wusste, dass ich mir ein so teures Fahrzeug nicht leisten konnte.

3. als gegensätzliche Antwort auf eine negativ formulierte Aussage oder Frage in Konkurrenz zu "ja" bei einer positiv formulierten Frage und in Opposition zu "nein" (immer betont): "Das stimmt nicht" - "Doch", "Hast du keine Schularbeiten auf?" - "Doch!"

4. tatsächlich (stark betont): also doch

5. Gibt einer Frage, Aussage, Aufforderung oder einem Wunsch eine gewisse Nachdrücklichkeit: Es wird doch nichts passiert sein? Sie kommen doch (oder nicht)?; das hast du doch gewusst; ja doch!; passt doch auf!; dass du doch bald wieder gesund wärs!; "Beruhige dich doch!.. (Remarque, Obelisk 296)

02.1.03. Deutsches Wörterbuch, Wahrig⁷

doch (Konjunktion)

I. betont

1. (bejahend entgegengesetzende oder verstärkende Antwort) hast du ihn wirklich nicht gesehen? doch! bitte geh nicht weg! doch!; gewiss doch! komm endlich! Ja doch!; nein doch!; nicht doch! warst du nicht dabei? o doch!

2. gleichwohl, wirklich, trotzdem, dennoch, wenn es auch schwierig ist; er kommt doch!; er kann doch nicht kommen; sein: das war denn doch zuviel; also doch! ich habe es ja gleich gesagt!

3. (in entgegensehender Aussage) die Luft ist kalt und doch angenehm; wenn er auch nicht reich ist, so ist er doch (auch) nicht arm

II. unbetont

4. (als beständiges Füllwort) ja, eben; tatsächlich, wahrhaftig, wirklich; ich habe es doch gleich gesagt; ich habe es dir doch schon dreimal gesagt; das ist doch die Höhe!; du bist doch kein Kind mehr!

5. (in Wunschsätzen, bittend verstärkend) besuche und doch einmal!; bring mir doch die Zeitung; dass dich doch der Teufel hole!; komm doch!; wenn er doch bald käme; lass das doch (sein); wenn er nicht will, so lass ihn doch; sei doch bitte so nett; wäre ich doch noch einmal 20 Jahre!; tun Sie es doch!; warte doch!

6. (in Sätzen der Ungewissheit) er hat dir doch geschrieben; er wird doch wohl kommen?; sein: das ist doch nicht dein Ernst?; du weisst doch, dass...

III. (zum Anknüpfen eines Hauptsatzes an einen anderen) aber; ich wurde eingeladen, doch hatte ich schon etwas anderes vor; wir warteten lange, doch er kam nicht

02.2: Klappenbach, Duden ve Wahrig sözlüklerinde "doch"un birbiri ile karşılaştırılması

1. Her üç sözlükte "doch" başlığı altında yapılan açıklamalar birbirleri ile karşılaştırıldığında şu sonuçlara varılabilmektedir:

1. Yukarıda belirtilen sözlüklerden her birinde ayrı ayrı, Alman dilinde "doch"un hem bağlaç (Konjunktion) hem de zarf (Adverb) olarak kullanıldığına yer verildiğini görüyoruz.

2. "Doch"un bağlaç olarak kullanıldığı durumlarda "ancak", "ama" ve "fakat" anlamına gelen "aber" yerine geçtiği her üç yapıt tarafından da vurgulanmaktadır. Örneğin:

Er versuchte es mehrfach, *doch* es misslang immer wieder (Klappenbach)

(Onu çok kez denedi, ancak her defasında başarısızdı)

(Onu çok denedi, ama bir türlü olmadı)

Sie versprach zu kommen, *doch* ihre Mutter wurde krank (Klappenbach)

(Geleceğim, dedi fakat annesi hastalandı)

(Geleceğine dair söz verdi, ama annesinin hastalığı çıktı)

Ich habe mehrmals angerufen, *doch* er war nicht zu Hause (Duden)

(Kaç defa telefon ettim, ancak evde değildi)

(Çok kez telefon ettim, ama evde değildi)

Die Wohnung ist zwar komfortabel, *doch* (ist sie) auch teuer (Duden)

(Gerçi ev konforlu ama pahalı da)

(Ev konforlu gerçi, ancak pahalı da)
Wir warteten lange, *doch* er kam nicht (Wahrig)
(Uzun süre bekledik, ama gelmedi)
(Epey bekledik, fakat gelmedi)
Ich wurde eingeladen, *doch* hatte ich schon etwas anderes vor (Wahrig)
(Davet edildim, ama başka bir işim vardı)
(Davetliydim, fakat başka bir işim vardı)

3. Üç sözlükten yalnızca Klappenbach, "doch"un, bir bağlaç olarak kullanılması halinde, "aber" dışında, "allein" (yalnız) anlamını belirlediğini ve "trotzdem", "dennoch" (buna karşın) yerine geçtiğini vurgulamaktadır. Ancak "doch"un bu anlamda kullanılabilmesi için aynı bağlamda "und", "aber", "denn"den sonra gelmesi gerekmektedir.

Örneğin:

Es war ihm zwar verboten worden, *ber* das Kind ging *doch* in den Garten
(Klappenbach)
(Kendisine yasaklanmasına rağmen, çocuk bahçeye çıktı)
(Gerçi yasaklanmıştı ama, çocuk yine de bahçeye çıktı)
Es ist schlimm, *aber doch* nicht heilbar (Klappenbach)
(Kötü ama çaresiz de değil)
(Kötü yalnız çaresiz de değil)
So ist es ihr *denn doch* gelungen (Klappenbach)
(Ama artık böylece başardı)
(Böylece en sonunda başardı)
Das schien ihr *denn doch* sehr glaubhaft (Klappenbach)
(Sonunda artık bunu çok inandırıcı buldu)
(En sonunda çok inandırıcı geldi)
Er sagte es *höflich, und doch* bestimmt (Duden)
(Kibar ama kesin konuştu)
(Kibarca söyledi ancak kararlıydı)
Das war *denn doch* zu viel (Wahrig)
(Ama bu kadarı da fazlaydı)
(Ancak bu kadarı da fazlaydı)

4. Klappenbach, Duden ve Wahrig, zarf olarak kullanılması halinde, tek başına belirli bir anlamı olmayan "doch"un, cümlede tamamlayıcı rol oynadığı ve ona canlılık kazandırdığı konusunda birleşmektedirler. Ancak böyle durumlarda "doch"un, kesinlikle cümle başında kullanılmaması gerektiği de vurgulanmaktadır. Yukarıda sözü edilen yapıtlardan yalnızca Klappenbach, "doch"un zarf olarak kullanımını dört ana başlık altında ayrıntılı olarak incelemektedir. Duden ve Wahrig ise kapsam bakımından dar olmakla beraber, bu dört ana bölüme paralel sayılabilecek sınıflamaya yer vermektedir. Aşağıda Klappenbach'ın getirdiği bölümlere çıkış noktası alınarak, "doch"un zarf olarak Alman dilinde kullanılışı, eldeki sözlüklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

1. "Doch", kullanıldığı cümlelerde anlatıma güçlülük kazandırır. Örneğin:

Es ist *doch* herrlich hier (Klappenbach)
(Burası çok güzelmiş yahu)
(Ammma da güzel burası)
Ich besass es *doch* inmal (Klappenbach)

(Sahi bir zamanlar benim de vardı ondan)
(Bende bir zamanlar ondan vardı yahu)
Es wird *doch* nichts passiert sein (Duden)
(Yoksa bir şey olmamış mıdır?)
(Hiç bir şey olmamış olmasın)
Ich habe es *doch* gleich gesagt (Wahrig)
(Hemen söyledim ya)
(Hemen söylemedim mi?)

1.11 Günlük dilde ise "onaylama" ya da "yadıma" bağlamlarında anlam bakımından daha güçlü bir vurgulama sağladığı gözlenmektedir. Örneğin:

Ja *doch*! (Klappenbach)
(Elbette)
(Pek tabii)
Nein *doch* (Klappenbach)
(Katiyen)
(Elbette hayır)
Nicht *doch*! (Klappenbach)
(Olmaz yahu)
(Yapma be)
Gewiss *doch*! (Klappenbach)
(Besbelli)
(Tabii tabii)
Das stimmt nicht! *Doch*! (Duden)
(Bu doğru değil. Tam tersine)
(Bu doğru değil. Doğru doğru).
Hast du keine Schularbeiten auf? *Doch*! (Duden)
(Ev ödevin yok mu senin? Olmaz olur mu?)
(Senin ev ödevin yok mu? Tabii ki var)
Warst du nicht dabei? *Doch*! (Wahrig)
(Sen orada yok muydun? Olmaz olur muyum)
(Sen orada değil miydin? Nasıl olmam?)
Ja *doch*! Nein *Doch*! Nicht *doch*!

1.2. Önceden bilinen ya da unutulmaya yüz tutmuş bir şeyin ya da bir olayın hatırlanmasında "doch"un büyük bir önem taşıdığı görülmektedir. Örneğin:

Er hat es *doch* schon gesagt (Klappenbach)
(Söylemişti ya)
(Daha önce söylemedi mi?)
Sie ist *doch* kein Kind mehr (Klappenbach)
(O artık çocuk değil ki)
(Ama o artık çocuk değil)
Wir wollen *doch* heute abend ausgehen (Klappenbach)
(Bu akşam çıkacaktık ya)
(Bu akşam çıkıyoruz değil mi?)
Du weisst *doch*, was du mir versprochen hast (Klappenbach)
(Bana verdiğin söz herhalde aklındadır)
(Bana verdiğin sözü biliyorsun ya)
Sie sehen *doch*, ich bin beschäftigt (Klappenbach)

(Görürsünüz işte, meşgulüm)
(Görürsünüz ya meşgulüm)
Das hast du *doch* gewusst? Ja Doch! (Duden)
(Elbette bunu biliyordun! Tabii)
(Tabii ki bunu biliyordun? Şüphesiz)
Ich habe es *doch* gleich gesagt (Wahrig)
(Hemen söyledim ya)
(Hemen söylemedim mi?)

2.1. Günlük dildeki buyurma cümlelerine genellikle "sabırsızlık", "acelecilik" anlamını katar. Örneğin:

Komm *doch* mal her! (Klappenbach)
(Gelsene)
(Gel bakalım)
Sieh *doch* her! (Klappenbach)
(Baksana)
(Buraya bak bakalım)
Höre *doch* endlich auf (Klappenbach)
(Keş artık)
(Şuna bir son versene sen)

Yukarıdaki durum, Duden'da kesin olarak ayrı bir biçimde vurgulanmakla beraber, verilen örneklerden, yukarıdakilerin benzerlerini bulmak mümkündür. Örneğin:

Pass *doch* auf (Duden)
(Dikkat etsene)
(Dikkat etsene be)

Wahrig ise, Klappenbach'dakine benzer bir ayrım yaparak bunu örneklemektedir:

Tun Sie es *doch*! (Wahrig)
(Yapsanıza)
(Hadi yapınız)
Warte *doch*! (Wahrig)
(Bekle yahu)
(Beklesene)

2.2. Dilek cümlelerinde, dileğin güçlü bir biçimde vurgulanmasına yaradığı gözlenmektedir. Bunu her üç yapıt da ayrıntılı olarak vermektedir. Örneğin:

Wären *doch* alle so! (Klappenbach)
(Keşke herkes böyle olsa)
(Herkes böyle olsaydı)
Möchtest du *das doch* nie vergessen!
(Bunu asla unutmayacaksın değil mi?) (Bunu sakın unutma emi!)
Wenn sie *doch* helfen könnten! (Klappenbach)
(Keşke yardım edebilse)
(Ah bir yardım edebilse)
Dass du *doch* bald wieder gesund wärest! (Duden)
(Ah hemen sağlığın bir düzelirse)

(İnşallah kısa zamanda sağlığına kavuşursun)
Wenn er *doch* bald käme! (Wahrig)
(Keşke hemen gelse)
(Ah bir gelse)
Wäre ich *doch* noch einmal 20 Jahre (Wahrig)
(Keşke yine yirmi yaşında olabilsem)
(Ah bir daha yirmi yaşında olsam)

3. Ünlem cümlelerinde "hayret" anlamının ortaya çıkmasını sağlar. Bu yönüyle "döch", yalnızca Klappenbach'da ele alınmaktadır. Duden ve Wahrig'in bu tür bir yaklaşımda bulunmadıkları görülmektedir. Örneğin:

Was man alles sich *doch* gefallen lassen muss! (Klappenbach)
(Yahu insan nelere katlanıyor)
(İnsan nelere katlanmıyor ki)
Welch Unsummen gehören *doch* zu so einem Projekt! (Klappenbach!)
(Böyle bir projeye ne paralar gider)
(Böyle bir projeye ne paralar gitmez ki)

4. Bir karar vermeye yönelik bağlamlarda, karşı tarafın onayına olan beklenti ve umudu belirtir. Bu durumun incelemekte olduğumuz üç sözlükten yalnızca Klappenbach tarafından ele alındığı gözlenmektedir.

Örneğin:

Du hilfst mir *doch*! (Klappenbach)
(Bana yardım edersin değil mi?)
(Her halde bana yardım edersin)
Kommst *doch* mit! (Klappenbach)
(Geliyorsun ya)
(Geliyorsun değil mi?)
Du verlässt nich *doch* nicht! (Klappenbach)
(Beni yalnız bırakmazsın değil mi?)

Yine yalnızca Klappenbach tarafından, "doch"un, karşı tarafın onayını gerektiren soru cümlelerinde, "önceden bilinen, ancak o an unutulmuş bir olay ya da bir şeyi belirttiği" vurgulanmaktadır. Örneğin:

Wie war das *doch*? (Klappenbach)
(Bu nasıldı ki?)
(Bu nasıldı yahu?)
Was sollte ich *doch* bestellen? (Klappenbach)
(Ya ben ne ısmarlayacaktım)
(Neydi be ısmarlayacağım şey)

5. Sonuç olarak altı ciltten oluşan, genelde oldukça kapsamlı olan Duden'de, Klappenbach ve Wahrig'e kıyasla, "doch" sözcüğüne daha az yer verildiği ve getirilen örneklerin, öteki iki sözlükten daha az sayıda bulunduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, Klappenbach'ın, Duden ve Wahrig'ten yalnızca verilen örnekler bakımından değil, konunun içeriğinin sistemli bir biçimde işleniş bakımından da daha kapsamlı olduğu söylenebilir.

3. "Doch"un Türkçe Karşılıkları

Alman dilinin sözcük dağılımının bir ögesi olan "doch", tek başına bulunduğu zaman, kendine özgü belirli bir anlam taşımamakta, anlamını ancak bulunduğu bağlamdan almaktadır. Bu konuya bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde değinilmişti. Ayrıca "doch"un, bulunduğu bağlamlarda, Alman dilinde ne anlamlara geldiği, tek dilli Almanca üç sözlük yardımıyla, ayrıntılı bir biçimde ele alınmış bulunmaktadır. Burada yeniden bu konu üzerinde durulmayacaktır. Ancak Alman dilindeki "doch"un, "bire bir" ilişkide Türkçe karşılığının bulunmasının mümkün olamayacağını vurgulamak isteriz. Demek oluyor ki, Türkçe'de, Almanca'dakinin aynısı sayılabilecek ikinci bir "doch" bulunmamaktadır. Ancak, buldukları benzer bağlamlardaki işlev ve anlamları bakımından "doch" karşılığı sayılabilecek, Türkçe sözcükler bulunmaktadır. Her göstergenin ancak bir kavramın göstergesi olabileceğinin, yani dilde hiç bir kavramdan birbirine tıpa tıpa benzeyen iki kavramın bulunamayacağını göz önüne alınmasıyla, "doch"un, Türkçe'de tek bir tek karşılığının bulunamayacağını kavramak daha kolay olacaktır. Ayrıca belirtilmesi gereken noktalardan biri de, Almanca ve Türkçe'nin, farklı dil ailelerinden kaynaklanmaları ve bunun doğal sonucu olarak da değişik anlatım özelliklerine sahip olmalarıdır. Almanca'daki "doch"un bir tek karşılığı olmadığına, daha doğrusu Türkçe'de "doch" diye bir sözcük bulunmadığına göre, bunun Türkçe karşılıklarını saptamak, ancak Almanca-Türkçe bir sözlük, ya da Almanca-Türkçe karşıtlamaları bir dilbilgisi ile mümkün olabilirdi. Şu anda bu türden karşıtlamalı çalışmaların kapsamı oldukça sınırlı olduğundan, bu konuda bir sözlükten yararlanmak gerekiyordu. Üçüncü bir yol olarak da, her iki dili çok iyi bilen bir grubun dil duygusundan hareket etmek akla gelebilirdi. Ama böyle kapsamlı bir gruba ulaşmanın zor olacağı ortadadır. Bunun içindir ki, çalışmamızda Almanca-Türkçe bir sözlükten yararlanmayı uygun bulduk. Çalışmamızın bir bölümünde, Almanca'dan Türkçe'ye en kapsamlı sözlüklerden biri olan Steuerwald⁷ sözlüğünden hareket ederek, konuyu işlemeye çalışacağız. Steuerwald, sözlüğünde "doch"u aşağıdaki şekilde ele almaktadır:

1. (dennoch) mamafih; bununla beraber; ancak, yine; hal böyle iken.
2. (jedoch) fakat, lakin
3. (auffordernd)- sene, -senize; Allahını seversen; bakayım, bakalım
4. (in irrealen Wunschsätzen) keşke
5. (als Antwort auf eine negative Frage) Yok; hay hay; tabii
6. (vorwurfsvoll) ya; Allah aşkına; aman! hay! (häufig aber ohne türkische Wiedergabe)
7. (nicht wahr) değil mi? ich will ihm doch einmal auf den Zahn fühlen. Hele bir yoklayayım. Nicht doch! Yapma (be)! Etme canım! Num komm doch schon! Sen de gel! Ama gel! Bring mir bitte die Zeitung mit! Gazeteyi getirir misin? Dass dich doch der Teufel hole! Hay Allah belanı versin! Lass mich doch endlich in Ruh! Aman bırak beni! Wenn sie doch endlich kämen! Keşke gelseler! Setzen Sie sich doch bitte! Şöyle oturunuz, rica ederim! Ich habe es doch nicht getan! Ben yapmadım ki! Er ist doch nicht etwa krank? Sakın hasta olmasın! Sie sind doch nicht etwa krank? Rahatsız mısınız yoksa? Haben Sie schliesslich doch getan, was ich Ihnen gesagt habe? Dediğime geldiniz mi? Am Ende werden Sie mir doch recht geben. Nihayet benim sözüme geleceksiniz. Du wolltest mir doch Bücher mitbringen! Hani bana kitap getirecektin? Du hast doch dein Geld bekommen! Worauf wartest du denn doch? Parayı aldın ya, daha ne bekliyorsun? Komm doch mal her! Gelsen-(e)! Bleib doch noch ein bisschen hier! biraz daha kalsana! Spring doch mal! Atla bakayım! Zieh doch

die Sache nicht unnötig in die Länge! Gel işi uzatma! Tut das doch nicht! Yapmayın yahu!

Yukarıda görüldüğü gibi, Steuerwald "doch"u yedi ana bölümde ele alarak incelemektedir. Yedinci bölümün kapsam bakımından geniş tutulmuş olması ilk bakışta dikkat çekmektedir. Türkçe karşılıklarını daha yakından ele alabilmek için, Steuerwald'ın önerdiği Türkçe biçimleri, örneklerden soyutlayarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1. (dennoch) mamafih, bununla beraber! ancak, yine, hal böyle iken
 2. (Jedoch) fakat, lakin.
 3. (auffordernd)-sene, -senize! Allahını seversen! bakayım, bakalım
 4. (in irrealen Wunschsätzen) keşke
 5. (Als Antwort auf eine negative Frage) Yok! Hay hay; tabii
 6. (vorwurfsvoll) ya! Allah aşkına! aman, hay
 7. (Nicht wahr) değil mi
- | | |
|------------|---------|
| hele | sakin |
| etme canım | yoksa |
| aman | hani |
| keşke | ya |
| ki | -e |
| yahu | bakayım |
| | gel |

Steuerwald, dördüncü bölümde yalnızca dilek cümlelerine yer vermekte ve buna Türkçe karşılık olarak da "keşke"yi önermektedir. Ancak yedinci bölümde de "doch"a "keşke" Türkçe karşılığını getirmekte ve "Wenn Sie doch nur endlich kämen" (Keşke gelseler) örneğini vermektedir.

Böylece "doch"un Türkçe karşılığının "keşke" olarak verildiği en belirgin bağamlardan biri olan dilek cümlelerine, iki ayrı bölümde yer verildiğinden Steuerwald'da, incelemekte olduğumuz sözcük açısından, bölümlenmede bir sistemsizlik bulunduğu söylenebilir.

◆ Çalışmamızın bu bölümünde, Steuerwald tarafından verilen Türkçe karşılıkların Türkçe'deki yerini araştırmaya çalışacağız. Bundan önceki bölümlerde Alman dilinde "doch"u tek dilli sözlükler yardımıyla incelemiştik. Burada da Türkçe karşılıkları, tek dilli bir sözlük yardımıyla ele alacağız. Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe Sözlük'e⁸ başvuracağız. Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'nün 1983 yılında yayınlanan genişletilmiş yedinci baskısından da ayrıca yararlanılacaktır.

Steuerwald'daki Türkçe karşılıklar, yukarıda sözü edilen sözlüğün taranması sonucu aşağıdaki listenin oluşmasını sağlamıştır:

1. Türkçe Sözlük (TDK)

mamafih: bağG. Ar. bununla birlikte

bununla beraber: -

ancak: (bağlaç ve belirteç)

1. "Yalnız, sadece" gibi sınırlama anlatır. "... ancak karnını doyurabiliyor, bir de sigara parası sağlayabiliyordu." A. Nesin
2. "Olşa, olşa", "en çok", "güçlülük" gibi bir şeyin daha çoğunun, flerisinin olmadığını gösterir: Bu kalem ancak beş lira eder. "Eviendiğinden beri ancak iki bayramda bir annesinin kapısını çalarmış oğlu." O. Akbal.

3. "Lakin", "ama", "yalnız" gibi bir düşünceye karşıt ikinci bir düşünceyi anlatır: Bu işe başlıyorum, ancak bugün bitiremem. Bu evi size veriyorum, ancak bugün boşaltmam.
4. "en erken": Uçak ancak yarın gelebilir.

yine: gene:

1. Yeniden, bir daha, yine, tekrar: Gene ben geldim. Ben gene geldim. "Bakın gene kar başladı." - O. Akbal.
2. Öyle de olsa! öyle olmasına karşın: "Başkasını sevseydi, onunla evlenseydi, sonuç gene bu olacaktı." - O. Akbal.
3. Öylesi de: Bizden beş lira almışlardı, sizden üç lira almaları gene iyi.

Hal böyle iken:

fakat: (Bağlaç, Ar.): Yalnız, ancak, ama, lakin

lakin: (Bağlar, Ar.) Ama, fakat.

-sene, -senize:

bakayım, bakalım

bakayım, bakalım:

keşke: (belirteç ve bağlaç) Dilek anlatan tümcelerin başına getirilerek "ne olurdu" gibi özlem ya da pişmanlık anlatır, "keşki": Keşke vazifesi oralarda olsaydı." - F.R. Atay. "Keşke ben de Almanca okusaydım, Fransızca yerine." - N. Meriç.

yok:

3. edat "Hayır" anlamında kullanılır: — Geldiler mi? — Yok, daha gelmediler.
4. (Edat) Birinci cümleyi çelen, ikinci bir cümlenin başına getirilir: Verdiler, ne ala; yok vermediler, döner gelirsin.

hay hay: (belirteç) "İsteyerek, seve seve, elbette" anlamlarında onama bildirir.

tabii: (Sıfat)

1. Doğal
2. (Zarf) "İşin gereği olarak", "her halde" gibi cümlelerdeki yargının başka türlü düşünülmediğini anlatır: Tabii siz de geleceksiniz.

ya: (II Edat)

10. Gereklik ve emir kiplerinde hükmün uygun görüldüğünü ve teşvik edildiğini anlatır: — O da gelmeli imiş. — Gelmeli ya! — Ben de geleyim mi! — Gel ya! — Kardeşim de gelsin mi! — Gelsin ya!
11. Dilek-Şart ve Geniş Zaman kiplerinde hükmü pekitir: — Bu söylenecek söz mü? — Söylenir ya! Ne var? — İş için buraya gelmeli imiş? — Gelse ya; ne bekliyor?
12. Öteki kiplerde hükmü hatırlatmaya yarar: — Çocuk nerede kaldı? — Demin gelmiş ya! — Bana kitap getirecektiniz? — Dün getirdim ya! — Ah bir yağmur yağsa! — Yağıyor ya işte! — Gelse de şu işi bitirsek. — Öğleden sonra gelecek ya! — Bugün arkadaşınız gelmedi? — Hasta ya!
13. Bu edat kimi vakt cevap niteliğinde olan cümlelerin sonuna getirilir, o zaman bunlardaki hükmün ikinci derecede önemli sayıldığına ve asıl önem verilen hükmün arkadan gelecek cümle ile anlatılacağına işaret eder: — Kardeşin de gelsin mi? Gelsin ya, ancak orasını da pek boş bırakmasın! — Böyle söyle-

- nir mi? — Söylenir ya, fakat söylemeseydi daha iyi olurdu. — Bugün arkadaşım hasta. — Hasta ya, onu biliyoruz; fakat hastalığı ne?
14. *a* (veya *e*) edatıyla anlamı berkitilmiş dilek-şart kipinin tekil ikinci şahısdan sonra gelerek ikinci bir berkitme yapar: Otursan a ya. Yesen e ya!

Allah aşkına: Birlikte söylendiği sözün anlamına göre and vermek ya da yalvarmak için "Allah'ını seversen" anlamında, şaşma, usanç bildirir: "Zaten kader birliği dedikleri ne Allah aşkına?" — A. İlhan. Allah aşkına doğrusunu söyle! Allah aşkına yapma! Allah aşkına, bunu söyledi mi? Çekil karşımdan, Allah aşkına!

aman: (ünlem)

4. usanç ve öfke anlatır: Aman bırak beni! Aman bu laflardan da bıktık!
5. Dikkat uyandırmak için kullanılır; Aman, çocuğa iyi bakın!
6. Çok beğenmeyi anlatır: Aman ne güzel şey!...

hay: (ünlem) İyi dilek, azarlama, şaşma ve sevinç bildirmede kullanılır: "Hay çok yaşayasınız siz" - R.N. Güntekin. "Hay aziz hay! Nasipte yine görüşmek varmış ha!" - A. Nesin.

değil mi?
mi?

değil mi?

mi?: (edat) Bu edat ses uyumu kuralına uyarak mı, mu, mü biçimlerine de girer, yazıda kendinden önceki kelimeye bitiştirilmez, kendinden sonra koşaç gelirse ona bitiştirilir.

1. Sonunda getirildiği cümle veya kelimeye, sese verilecek edaya göre ya soru, ya şaşma veya yadsıma anlamı katar, böylelikle "Bu su içilir mi?" gibi bir söz, o suyun içilip içilmeyeceğini anlamak istenildiği zaman söylendiği gibi, onu içene şaşıldığını anlatmak veya içmek isteyene içilemez olduğunu belirtmek için de söylenir.
2. Soru biçiminde rica veya kapalı buyruk cümleleri yapar: Bize buyurmaz mısınız? Bana bir bardak su verir misiniz?
3. Olumsuz soru halinde hikaye cümleleri meydana getirir: Bugün yolda filana rastlamaz mıyım!
4. Anlama aşırılık katmak için tekrar edilen bir yüklem iki tekrarı arasına getirilir: Zengin mi zengin, güzel mi güzel!

hele:

2. (Bağlaç) "Son

hele:

2. (Bağlaç) "Sonunda" anlamıyla geciken davranışları bildirmek için kullanılır.
3. Uyarma, korkutma ya da vaat anlatır: Hele çalışmasın, fena halde darlırım. Sınıfını geç hele, öyle bir hediye alacağım ki...

etme canım:

aman: (ünlem)

1. Yardım istendiğini anlatır: Aman Allahım!
2. Bir suçun bağışlanmasının istendiğini anlatır: Aman bir daha yapmam!

3. Rica anlatır: Aman öyle söylemeyin!
4. Usanç ve öfke anlatır: Aman bırak beni! Aman bu laflardan da bıktık!
5. Dikkat uyandırmak için kullanılır: Aman, çocuğa iyi bakın!
6. Çok beğenmeyi anlatır: Aman ne güzel şey! Bu anlamda kullanıldığında, buna *da* ilgeçi de getirilebilir: Aman efendim, bana öyle şeyler söyledi ki dokunakaldım.

Ki: (bağlaç)

6. Yakınma ya da kınama gibi duygular anlatmak için bir tümcenin sonuna getirilir: O beni sevmez ki! Sana güvenilmez ki!
7. Bir soru tümcesinin sonuna getirildiğinde kuşku ya da endişe anlatır: Acaba gelmez mi ki? Acaba ceza verirler mi ki!

yahu: (Ünlem)

1. "Hey bana bak" anlamında: — Yahu neredesin?
2. Üzerine dikkati çekmek için, söylenen söze katılır: — Bu ne sıcak yahu! — Yahu, sen bunu hala anlayamadın mı? — Ayıp yahu!
3. Teklifsiz konuşmada, kimi vakit de rica yollu söylenir: Yapmayın yahu!

sakin: (ünlem) Yapılmaması istenen veya olacak diye korkulan bir şeyi anlatan söze katılır, uyarıcı bir kelimedir. Sakın söylediklerimi unutmayın! Söylediklerimi sakın unutmuş olmasın. Sakın ha! Yapılmak üzere bulunan bir davranışı önlemek için ünlem olarak kullanılır.

yoksa: (edat)

1. "Acaba" gibi merak, endişe, kararsızlık veya umut gibi duygular anlatan bir bağlaçtır: Çocuk geç kaldı, yoksa vapuru mu kaçırdı? Gönlüm hiç gitmek istemiyor, yoksa gitsem mi, ne dersiniz? Bir hazırlık görüyorum, yoksa gezmeye mi gidiyorsunuz?
5. Olmaya ki: Niye gelmedin, yoksa işin mi çıktı? veya ... işin mi çıktı yoksa?
6. (Cümlelerin sonunda) Yeter ki: Mal çok, müşteri çıksın yoksa.

hani: (belirteç)

2. Karşıdakinin daha önceden bildiği bir şey, kendisine anımsatılmak istendiğinde kullanılır. "Hani ne demiş Orhan Veli: 'Duyuyorum/Anlatamıyorum' Ben de öyleyim şimdi" - O. Akbal. "Hani lafın gelimi, eşeğe gem vurma, kendini at sanır." F. Baykurt. "Nevin geçen sene kolunda bir ağrı duymuştu hani." - S. Faik
3. Verilen sözü anımsatan sözün başına getirildiğinde sitem anlatır: Hani bana kitap getirecektiniz? Hani beni yalnız bırakmayacaktınız?
4. Kimi vakit "bari" anlamında kullanılır: Hani benim kim olduğumu bilmesee...

e: (ünlem)

1. Sonuç niteliğinde bulunan tümcenin başına getirildiği zaman "öyle ise", "öyle olunca", "mademki öyle" sözleri gibi koşul niteliğinde olan bir tümce yerini tutar: E, gitsin. E, şimdi bu olmayacak mı?
2. Başına getirildiği tümcedeki kavrama göre türlü tonlar alarak kimi duyguları anlatır: E, artık bu söze diyecek yok.
3. (Soru vurgusuyla) şaşma ve merak anlatır: E, sonra? E mi? Olur mu?

gel: "Gelmek" eyleminin olumlu emir kipi, kimi vakit öğütü, istek anlatır: Gel işi uzatma da şunun isteğini yap. Gelsin inattan vaz geçsin, yoksa hakkında iyi olmaz.

Gel, gelsin biçiminde kimi vakit "elinde ise" anlamında da kullanılır: Sen gel de bu işe kızma. Gelsin de, bu işin içinden çıkın bakalım.

Yukarıdaki verilerin incelenmesi sonucu, Alman dilinde zarf (Adverb) ve bağlaç (Konjunktion) olarak kullanıldığı Klappenbach, Duden ve Wahrig tarafından belirtilen "doch"un Türkçe karşılıklarının, Almanca'dakinden daha fazla sözcük türüne ait olduğu gözlenebilmektedir. Steuerwald'ın önerdiği Türkçe karşılıkların, TDK'nın Türkçe sözlüğünden hareketle sözcük türleri bakımından dağılımı aşağıda olduğu gibidir:

<i>bağlaç</i>	<i>edat</i>
fakat	yok
hele	ya
ki	mi?
mamafih	yoksa
lakin	
<i>ünlem</i>	<i>belirteç</i>
aman	hani
hay	hay hay
yahu	
sakin	
-e	
<i>bağlaç ve belirteç</i>	<i>sıfat</i>
ancak	tabii
keşke	
<i>sözcük türü belirtilmemiş</i>	
Allah aşkına	
gel	

Yukarıdaki listenin incelenmesi sonucu "doch"un, Türkçe karşılıklarının, beş sıklıkla en çok bağlaç ve ünlem olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunları dört sıklıkla edat olarak kullanışı izlenmektedir. En az da sıfat olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir.

4. "Doch"un Türkçe karşılıklarının Almanca karşılıkları

Çalışmamızın bu bölümünde, daha önce Steuerwald'in Almanca-Türkçe sözlüğünde, "doch"un Türkçe karşılıkları olarak verilen sözcüklerin, bu defa de birinci aşamada, gene Steuerwald'in⁹ yazdığı Türkçe-Almanca sözlüğün taranması suretiyle, Almanca karşılıklarının "doch" olarak verilip verilmediğini ortaya koymaya çalışacağız. İkinci aşamada ise, aynı Türkçe karşılıkların Türkçe-Almanca olarak, yine aynı şekilde kapsamlı bir sözlük olan Heuser-Şevket¹⁰ vasıtasıyla Almancaya aktarımları incelenecektir.

4.1. Steurewald (Türkçe-Almanca Sözlük)

4.1.1 Karşılığı "doch" olarak verilen Türkçe sözlükler şunlardır:

yine	Allah aşkına
hal böyle iken	aman

-sene, a
Allahını seversen
bakayım
bakalım
keşke
ya

hele
(yapma) be
ki
sakın
yoksa
hani

4.1.2 Karşılığı "doch" olarak verilmeyen Türkçe sözcükler:

mamafih
ancak
fakat
lakin
hay hay

tabii
hay
değil mi?
gel

4.1.3 Sözlükte yer almayan sözcükler aşağıda belirtilmiştir:

bununla beraber
yok
etme canım
mi

4.2. Heuser-Şevket (Türkçe-Almanca Sözlük)

4.2.1 Karşılığı "doch" olarak verilen Türkçe sözcükler şu şekilde sıralanabilir:

-sene, a, e
keşke
ya
hele

(yapma) be
etme canım
ki

4.2.2 Karşılığı "doch" olarak verilmeyen Türkçe sözcükler:

ancak
yine
hal böyle iken
fakat
Allah aşkına
hay
yoksa

lakin
hay hay
yok
tabii
aman
sakın

4.2.3. Sözlükte yer almayan Türkçe sözcükler şunlardır:

mamafih
bununla beraber
Allahını seversen
bakayım
bakalım

değil
mi?
hani
gel

yahu

4.3. Yukarıdaki veriler incelendiğinde, Steuerwald'da 16, Heuser-Şevket'te ise 7 Türkçe karşılığın Almanca'ya "doch" olarak çevrilmesinin önerildiği ortaya çıkmaktadır. Steuerwald'da 9, Heuser-Şevket'te de 13 sözcüğün, Almanca'ya "doch" olarak çevri-

lebileceğine değinilmiştir. Steuerwald'da sözlüğe hiç alınmayan sözcük sayısının, Heuser-Şevket'tekinden daha az olduğu dikkati çekmektedir.

Önemli başka bir nokta da, Steuerwald'ın Almanca-Türkçe sözlüğünde, "doch"un Türkçe karşılıkları olarak verilen sözcüklere, yine Steuerwald'ın Türkçe-Almanca sözlüğünde "doch" olarak karşılık gösterilmemesidir. Bu gibi sözcüklerin sayısı dokuzu bulmaktadır. Bunu, adı geçen sözlüğün kapsamının yeterli olmadığı biçiminde yorumlamak yanlış olmayacaktır sanırız. Türkçe-Almanca sözlüklerinden Steuerwald'la, Heuser-Şevket'in "doch"un Türkçe karşılıklarının Almanca'ya aktarılışı bakımından birbirleri ile karşılaştırıldıklarında, Heuser-Şevket'in kapsamının daha dar tutulduğu gözlenmektedir. Her bölümün kendi içinde değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışmada, Alman dilinin sözcük dağarcığında zarf (Adverb) ve bağlaç (Konjunktion) olarak yer alan "doch"un Türkçeye çevrisinin mümkün olduğu sonuç olarak söylenebilir. "Doch"un Almanca'da tek başına bir anlamı bulunmadığından, anlamını kullandığı bağlam içinde kazanmaktadır. Aynı olduğu "doch"un Türkçe karşılıkları için de geçerlidir. Önemli başka bir sonuç olarak "doch"un bir tek Türkçe karşılığı olmamasına, hatta Steuerwald tarafından 25 karşılık önerilmesine rağmen, her iki dildeki "doch" ve Türkçe karşılıklarının kullandığı bağlamların birbirleri ile karşılaştırılmasının mümkün olduğu söylenebilir.

Genel bir sonuç olarak, zaten bilinen şu noktaların "doch"un eşliğinde bir kez daha ortaya çıktığını vurgulamaktan kendimizi alamıyoruz.

1. Sözlükler, bir dilin sözcük dağarcığını edim (Kompetenz) düzeyinde saklandığı bir tür "sözcükler bankası"na benzemekte.

2. Yazımızın başında sözünü ettiğimiz ayrımında, Aristo'nun "Onoma" (ad) ve "Rhema" (eylem) arasında kendisine özel bir yer verdiği "doch" gibi dilsel akışı yönlendiren sözcükler, bir dilin, sözlüklerden dışarı çıktığı edinc (Performans) düzeyinde büyük görevler yüklenmekte.

3. Dilbilimi, son yıllardaki çabalarını daha da yoğunlaştırarak edim ve edinc arasındaki bağlantıların araştırılmasına özel bir yer ayırmak zorunda.

KAYNAKÇA

- 1- Bkz. M. İviç: Wege der Sprachwissenschaft, Deutsche Übersetzung: M. Rammelmayer, 1. Auflage, München 1971, s. 14
- 2- D. Aksan: Sözcük Türleri 2 Cilt, Ankara 1976, s. 23
- 3- a.g.y. S. 23
- 4- K. Steuerwald: Deutsch-Türkisches Wörterbuch, Almanca-Türkçe Sözlük, Otto Harrasowitz Wiesbaden 1972.
- 5- (Klappenbach) R. Klappenbach-W. Steinitz: Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, Berlin 1977.
- 6- Duden: Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache, in sechs Bänden, CI-F, Mannheim 1976.
- 7- K. Steuerwald: Türkisch-Deutsches Wörterbuch, Türkçe-Almanca Sözlük, Otto Harrasowitz Wiesbaden 1972.
- 8- Türkçe Sözlük: Hazırlayan Mehmet Ali Ağakay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara 1966
Türkçe Sözlük, Cilt 1, A-K Genişletilmiş 7. Baskı, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1983.
- 9- Bkz. K. Steuerwald: Türkisch-Deutsches Wörterbuch.
- 10- Heuser-Şevket: (Yayımlayan: F. Heuser) Türkisch-Deutsches Wörterbuch, 5. verbesserte Auflage Otto Harrasowitz Wiesbaden 1962.